

Համարէին, ինչպէս նաեւ երբեք չէին գործածեր ընտանեկան մականուն, այլ միայն ծննդեան տեղով կը բաւականային, ինչպէս, Քէֆէշէ, Սեբաստոյի, Ստափոյի, Ալթիֆոյի եւ այլն: Այն ատենաւ բարեբեմն էին որ այդ բանը կը պահանջէին:

Այսպէս արդէն վերադառնալեան մէջ յայտնի կ'երեւայ, թէ Մարտիրոս Քէֆէշի եպիսկոպոս էր եւ ոչ վարդապետ. վասն զի (էջ 103) գրուած է թէ ձեռնադրութիւն կատարած եւ Ղազար արեղայ Սերաստացւոյ վրայ, իշխանութիւն մը, որ միայն եպիսկոպոսական աստիճան ունենալով կրնար ընել: Իսկ Աւետիք Եւզկիկացւոյ Համար (էջ 117) բնութեւն արդէն, թէ իր պատրիարքութենէն (1702—1703) առաջ 1691ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր, հետեւեալ բացարձակապէս եպիսկոպոսական իշխանութեամբ էր որ բարձրագու պատրիարքական պաշտօնին:

Իսկ երբեք ուրիշներ, Մարտիրոս Երզնկացի, Յովհաննէս Նորոյ եւ Պատմաճեան Գրիգոր հաւատարմ կերպով վարդապետ էին, երբ պատրիարք եղան, թայց առաջին եւ երկրորդը իրենց պատրիարքութեան միջոցին արդէն առին այն աստիճանը եւ Գրիգոր Պատմաճեան ալ Պոլսոյ մէջ առնել ուզած ըլլալուն համար է, որ չէ կրցած առնել այն աստիճանը:

Ասոնք մէկ աստիճան մը ապացոյց կրնան համարուիլ թէ միացեալները շատ հաւանականաբար վարդապետ չէին անողղութեամբ եւ խոնարհութեան համար եւ կամ սովորութեան բերմամբ այն տիպիսէ պահած են:

Ասոնցմէ զատ կը յիշուին նաեւ կարգ մը երէց կոչուած պատրիարքներ ինչպէս եւ Յովհաննէս Ամսիացի (էջ 108), Անդրեաս Ստամպոյցի (108), Թորոս Ստամպոյցի (էջ 111), եւ Միքայէլ Խարբերդի (123), որոնց ինչ կէտեցեան կարգ ու աստիճան ունենալը յայտնի չէ, վասն զի երէց նորոջ բառ մըն է. քահանայութենէն մինչեւ կաթողիկոսութիւն կրնայ սահմանափակուիլ այս երէց բառին մէջ: Թայց ամէն պարագայի մէջ շատ հաւանական չէ որ ասոնք ամէնքը քահանաներ եղած ըլլան:

Հմուտ եկեղեցական մը կը կարծէ թէ ասոնք շուրջի վարդապետներ եւ եպիսկոպոսներ ըլլալու են, որոնք քահանայական երէց տիպիսէ պահած են, ինչպէս որ եպիսկոպոսներ՝ կուսակրօնութեան վարդապետ տիպիսէ պահած էին ինչպէս ասանքը:

Իսկ Բահաւայ տիպիսէ պատրիարք ունինք պարագայս կեսարացի (էջ 109), որ կ'երեւայ թէ շուրջի է, վասն զի Մարտիրոս Քէֆէշի վարդապետ ձեռնադրած է եւ Գրգ. պատրիարքութեան միջոցին եղեակարէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Պոլսոյ մէջ:

Բայց ըսնի որ տիպիսներու շուրջն կը պատկեր յայտ տանք նաեւ կարգ մը ուրիշ թիրուծիւններ, որոնք անուշադրութեան արդիւնք են թերեւս:

Աբրահամ Եպ. Առաքապոցի 1756—1762 թուականներու մէջ (էջ 142 եւ 147) իբր եպիսկոպոս յիշուելէ յետոյ՝ յանկարծ 1764ին իբր վարդապետ կը յիշուի, բան մը որ անմեկնելի է, քանի

որ վարդապետութենէն յետոյ եպիսկոպոսութիւն կու գայ, թայց երբեք եպիսկոպոսութեան չի յաւ չորդեր վարդապետութիւն:

Այսպէս անդ մը Մարտիրոս Քէֆէշիին համար բնութեւն է թէ «Երեմի վրայ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ» (էջ 103), մինչդեռ (էջ 100) ուրիշ տեղ մը կանխապէս հաստատուած է անոր եպիսկոպոսական աստիճանը, հետեւաբար պէտք է ըսել թէ «Երեմի եպիսկոպոս (== Առաջնորդ) կարգուեցաւ», Բայց այս խօսքերն բնիշէ յետոյ ալ (էջ 106 եւ 107) զարեակալ վարդապետ տիպիսէ կը յոր չորչուի, որ բացարձակապէս սխալ է:

Ասոնք այնպիսի պարագաներ են, որոնք յայց կու տան թէ շատ ուշադրութիւն չէ եղած բնականորէն շղարկութեան մը:

Մականուններու ճշգրտութիւնն ալ երաշխաւորուած չէ գրքին մէջ: Աբրահամ Եպ. Գոյեան Ցաթեալի եպիսկոպոս աւելի ծանօթ է Որբերեան կամ Ուլալիւեան մականունով: Նոյնպէս սխալ է Բերիացի Մուրատ վարդապետի Պոյանեան մականունը (էջ 197, 214, 250), որուն սխալ ըլլալը ստուգուեցաւ նոյն իսկ իր որդւոյն Աբրահամ Մուրատեանի գիրադրութեամբ որ իր հօրը ստորագրութիւնը յայց կու տար այսպէս «Յ. Մուրատ վարդապետ Աբրահամեան Բերիացւոյ»:

Նոյնպէս սխալ է (էջ 237) Յովհան Միքայէ Ամանդեցիին որդւոյն՝ Գրիգոր պատուելոյ Տէր Եւֆանիս մականունով յիշուիլը մինչդեռ իր բուն ստորագրութիւնը «Գրիգոր վարդապետ Յ. Եւֆան Միքայէանց», գրուած անանքը, 1856 Յունուար 19ին Գուռ-Քարուի պատրիարքարանի մէջ գտնուող ծոցովի մը որոշմագրին պատճենին տակ, որ Ծօղւ շարքաթեմիքներ կը գտատապարտուի կրօնական ինքրոց հմուտ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց — որպէս էր Գրիգոր վարդապետ — հաւաքական որոշումովը: Նոյն բանը ի հաստատել նաեւ իր տապանագրին վրայ գրուած հետեւեալ տողերը. «Գամբարան Տէր Մարգար քահանայ Միքայէան Ամանդեցւոյն եւ այլն»:¹ Ասոնք ի հաստատեն, թէ իր մականունն էր Միքայէան եւ ոչ թէ Տէր Եւֆանեան:

Նոյնպէս նաեւ կարգ մը տնուններու յիշատակութեան համար միօրինակութիւնը չէ պահուած, Ալաւորեան կարապետ Ամիրա (էջ 173, 175, 179, 182, 184) տպագրական սխալով թէ ուրիշ պատճառով եղած է Աւորեան կարապետ Ամիրա (էջ 181): Ինչպէս նաեւ միեւնոյն մարդոց մականուններուն՝ եւս մասնիկը երբեմն պահուած երբեմն ջնջուած է՝ — Ալեան Պոլսո (237 եւ 238 էջեր) ձեւը բաղդատեցէք Ալեանիս Պոլսո ձեւին հետ (216, 223 էջ) —, երբեմն Մականունը ջնջուած է՝ — Տիրացաւ Թափուր վերջոյն (էջ 182) բաղդատեցէք Թափուր վերջոյն Արաւելեան ձեւին

¹ Յեւ Բիւզնդիոյ Ե. տարի Թիւ 1318:

² Յեւ Զաքէ հանգեալ տասնորդայ 1864 Թիւ 7 էջ 51:

³ Հարկի ըսել թէ Գրիգոր Պատուելոյ քահանայանքն է Երեմի մէջ, բան մը որ յիշել կ'արժէ եւ զոր երբեք չէ յիշած Հրանտ Էպ. Առաքապոս:

⁴ Յեւ. «Էպ. Ի Զմիւռնիք» էջ 105:

հետ (էջ 159 եւ 177), Գրէթը Ամրո (էջ 181) ձեւը Գրէթը Ամրո Պաշտն ձեւին հետ (էջ 182, 183, 193, 204) եւ Արեւիս Կոթրէթը (էջ 187) ձեւը Արեւիս Ե.Պ. Միտայիսէնի ձեւին հետ (էջ 203) —, Երբեք միեւնոյն մարդը տարբեր մականունով յիշատակուած է — Բարս Բեւեւ (էջ 222) ձեւերը բաղադրուած են —, միեւնոյն մարդը շփոթ մականուններով յիշատակուած է — Ղաւթիս Տէր Զարարիան (էջ 182) ձեւը բաղադրուած են Բարսի Տէր Զարարիան (էջ 184, 222, 223, 237) ձեւին, Տէր-Յոս Թովհանէս Տէր Արարիան (էջ 162) ձեւը Թովհանէս Սարգիսի Տէր Արարիան (էջ 196) ձեւին հետ —, եւ անկապակից ձեւերը, որոնք անհանաչելի բլլայուն աստիճան իրարմի հեռացած են. — Թ-Ի-Բ Ամրո Արեւիս (էջ 164, 168, 173, 175) եւ Թ-Ի-Բ Սարգիս (էջ 168) իրարու հետ բաղադրուած են, ինչպէս նաեւ Միտայիս Երեմ Երեմ Երեմ Երեմ (էջ 128, 129, 130) Միտայիս Սարգիս ձեւին հետ (էջ 132 — 134):

Նոյնպէս բառական ճշգրտութեան տեսակէտով Չեռանուս եւ Չեռանուսի բլլայուն մէջ տարբերութիւն կայ երկերեքեք տեսակէտով, եւ այս տարբերութիւնն է որ Գեորգ Բերեանէնի Ստեփանոս Պատրիարքին ձեռնապատկերը բլլայուն սխալ պիտի համարին, առանց սակայն հերքելու թէ անկէ ձեռնադրուած է:

Գալով պատմական աւելորդաբանութեան, եթէ կայ թերութիւն մը՝ որուն է. Է. Բ. Սատուրբերքը երկրորդուած չէ, այս է. Չարապետութիւն եւ աւելորդաբանութիւն երբեք տեղ չեն ունեցած զործին մէջ որ սեղանայ եւ կարող է բլլայուն համար լաւը ինչպէս չլլայուն ինչպէս ինչպէս. Նախադասութիւն մը, տեղ մը, պարզապէս չկայ որ իբր աւելորդ մանրամասնութիւն կարելի է բլլայուն դուրս նետել. սեղմ եւ կուռ զանգուած մըն է ամբողջ գործը, որ իր պարունակութեան ճիշտութեան հետ համեմատելով շատ քիչ ալ թերութիւն կը բացահայտէ: Այս առաւելութիւններուն հետ միասին գործը կը պարունակէ թերութիւն մը եւս՝ պատմութեան ոգւոյն գէժ իբր մեղանշանը, բայց վերջապէս այնպիսի մեղանշանը մը, որ պարագաներէն ծնունդ առած է եւ որ որեւէ որեւէ այսպիսի գործ մը խմբագրող ալ պիտի ունենար աւանդ:

Այս գլխին կը յաւորէ « Ժամանակին բաժանումը եւ շափը, վերնադրով հաստուած մը, ուր իր խօսքի տարւան, ամայ, օրան, ժաման, վայրկեանի եւ երկայրկեանի վայր, որ անցնայ տարբեր ժամանակի շափին վայր գրուած ուսումնասիրութեան լրացուցիչ մասը կրնայ համարուիլ ինչպէս որ սրբէն ցոյց կը տրուի յառաջաբանին մէջ: Մասնաւոր եւ յատկանշական շահեկանութիւն մը չանցանք մենք այս հաստուածին մէջ բայց ի Վ. Պալայ մէջ կէս օր եղած ասեմ աշխարհի գնահատման մասերուն մէջ ժամը քանիս բլլայուն ցոյց տուող ցուցակէն, որ եթէ ոչ այնքան նոր բան մը, զէթ շահեկան եւ զօրեցուցիչ բան մըն է վերջապէս որ օրացոյցի մը մէջ պատշաճապէս կրնայ զետեղուիլ:

Գալով Արեւիս-Երեմ Երեմ-Երեմ վրայ գրուածին, ակամայ պիտի ըսենք թէ իրեն տարրական եւ նախնական բան մըն է եւ գրեթէ սր եւ է նորութիւն չի բովանդակիր: Արեւիս կազմութեան մէջ անոր հակադաս բացերու եւ բերեալուն վրայ յայտնուած կարծիքները հիմնաւոր մտախնայ տեսութիւններ են, որոնք եթէ գէթ անցնէ տարւան մէջ պարզուած բլլային, պիտի կարենայինք ներքին համարիլ անոնց Օրոշոյցին մէջ մուտքը, ընդհակառակն անոնք արդէն նոր չեն եւ նոր չլլայով հանդերձ ինչպէս անոնք ճշմարտութիւններ ալ չեն: Այսպէս օրինակի համար (էջ 264) Արեւիս բերեալուն վրայ խոսուած հաստուածին մասնաւորապէս վերջին մասը կը վերջանայ շատ մը կարծիքներով, որոնց որ աստիճան իրաւացի բլլայուն գեղատուութեան է. Չարապետի վրայ խոսող հաստուածը (էջ 265—266) ինչպէս նաեւ մարտիրոսներ (էջ 266—269) շատ շահեկանութիւն եւ նորութիւն չեն բովանդակիր: Իսկ երկրի վրայ խոսուած մասին մէջ (էջ 269—277) կարծեմ պահ է բնագիտութեան զբոյժի մը երեւելի կ'առնէ զորքը բացաւ արեւով կարգ մը նախնական նիւթեր եւ գիտեմ ինչպէս ծանոթապիսի գիտեմ եւ գիտեմ, ինչպէս նաեւ Չեռանուսիս իսկ օրու զուգարութեան վրայ գրուածները՝ նոյն իսկ բոլորովին աւելորդ պիտի նկատենք, որովհետեւ շափին աւելի պարզ բան մըն է: Ինչպէս իրարմի ինչպէս ինչպէս՝ երկրաբանութեան համառոտութիւն մը, որ ոչինչան համառոտուած է, որ ինչ բան ուզուած բլլային իսկ չէ հասկցուած: Այսպէս օրինակի համար կ'ըսէ. « Երկրի կեղեկը կազմող հողերը երկու գոտի կը բաժնուին:

1. Այն հողերը որոնք Նուրբուն աղբեղութեան տակ խնուած են զուգահեռական խաւերով, եւայն (կը զարմանալով թէ ինչպէս չէ բուսած՝ ինչպէս, ինչպէս եւ ինչպէս):

2. Այն տարրերը որոնք երկրաբանութեան ժողովրդը հողերէ կազմուած են եւայն (զարմանալով պէտք է հարցնել թէ երբ, ինչպէս եւ ինչպէս):

Ասէ զատ հարկ չէ հարցնել, թէ նոյն իսկ հողերու կազմութիւնն ուսկից է, եւ թէ արդարեւ այսքան տեղեւորութիւն կրնայ բառական համարուիլ, իբր երկրաբանական խաւերու գոյութեան պատճառ. Յետոյ յանկարծ Նուրբուն կ'ընկնէ, որուն վրայ աւելի առողջապահական տեսակէտով կը խօսուի: Եւ թէ գիտական հանգամանքով, երկրի Նուրբուն կատարած գերին վրայ երբեք մէկ տող բան գրուած չէ: Նրանք գիտական սկզբունքները բացաւ տրուած է, իսկ երկրաբանութեան վրայ բուսածները՝ շատ մը տարրադասութեան եւ կատարներու հաւաքով մըն է, առանց վճռական որոշումի: Յետոյ խոսուած է լուսնի եւ խաւարութեան վրայ՝ հետաքրքրական համառոտ տեղեւորութիւններով: Իսկ գալով Գիտաբանութեան (էջ 277), Առաւելեալ (279), Պոլսեան (280) եւ Երկրաբանութեան (281) վրայ տրուած տեղեւորութեանց, եթէ շատ նոր բաներ չեն՝ շատ սովորական եւ ծանօթ բաներ ալ չեն, որոնք պիտի կարգադրուին: Բայց դիտելի կէտ մը կայ, զոր մասնաւորապէս կը շեշտենք. այսինքն

մէ գիտաւորներու եւ մէ ալ ասուպներու ԲՆԷՐԱՅՐԵ
չէ բացատրուած :

Ասոր կը յաջորդէ “նոր փշտեր”-ը վրայ խո-
ողդ զլուսն մը (էջ 282—296) որ շահեկան պիտի
համարենք անոր համար, որ կը պարունակէ վերջին
ժամանակներու մէջ պատահած գիտերու բացա-
տրութիւնները պատկերներով, որոնք աւելի դիւ-
րացուցած են հեղինակին գործը՝ երկար բարակ
բացատրութիւններէ ազատելով : Ան աւելորդ է
առանձին առանձին խօսիչ իւրաքանչիւր գիտա-
վրայ, բայց աւելորդ չէ բռնել թէ Օրացոյցին գիտա-
կան բաժանին ամենէն շահեկան, ամենէն հետա-
քերարկան, եւ ամենէն սիրուն մասը կը կազմէ այս
նոր գիտերու բաժինը : Երբեք եւ օգտակարը հոս
յար չի կերպով զիրար կ’առնեն, եւ մասնաւոր
շահեկանութիւն մը կու տան գործին, որ ապահո-
վաբար բաւական յոգնեցողցած պիտի ըլլայ նիւ-
թին մասնագիտութիւն չունեցող զգուրը :

Բայց Հրանտ Ասատուր մասնաւորապէս յա-
նդած է Գործի Ժողովը համար (էջ 297—337) հա-
տուածքին մէջ, ուր իր մասնագիտութեան եւ ա-
րուեստին վերաբերեալ նիւթերն առատու չափ են :
Այսպէս օրինական մասեր կը կազմեն Ցասանորդի
եւ կարուածական տուրքին, գործատուրքին, Հա-
րիւրին վեց յաւելուածական նոր տուրքին վրայ
խօսած հատուածները, ուր ճշգրիտ են գիրըմբռնելի
կերպով ամփոփուած են անոնց օրէնքները, առանց
բան մը պակաս ձգելու եւ կամ աւելորդ կամ եր-
կրորդական մանրամասնութիւն մը թուելու : Թըզ-
մատար շղեղնաւներու հատուածով՝ իրաւաբէ կա-
րեւոր պէտք մըն է, ինչպէս նաեւ Թըզմատարու-
թեան, հեռագրի եւ փանազան օտար գործանքու
վրայ որոշած տեղեկութիւններն իրենց մասնաւոր
կարեւորութիւնն եւ շահեկանութիւնն ունին գործի
մարդը համար :

Ընդհանրին համար բացուած հատուածին մը
դիտմէն քիչ մը շատ ակար եւ համառօտ յորդո-
րանք մըն է, բայց ոչ գրական պատկերացում մը,
իսկ ամուսնութեան համար տրուած խորհուրդները
քիչ մը չափազանց օսոյթական, առանց սակայն
Կ.Պոլսոյ հայ ամուսնութեանց վիճակագրութեան
շահեկանութեան փաստելու : Հոս ցոյց տրուած են
նաեւ այն ծախքերը՝ որոնց մարդ ամուսնութեան
պարագային պիտի ենթարկուի պատրիարքա-
րանին մէջ : — Ընշահեղձութեան գէմ գարման եւ
գեղեցիկներ, մեր բնութիւններու մէջ շատ քիչ կը
փնտռուին բայց պէտք եղած ամեն օգտակար կրնան
ըլլալ :

Իբր զուարճալիք եւ ժամանց կ’ընդունինք
հատուած մը եւս Գաւաթաւ—Նիւսն որուն գիտա-
կան հանգամանք ունենալուն երբեք չենք կրնար
փաստել եւ հաւատարմեայել : Արդէն նշանակեալ
թուանշաններուն տեղերը մեր գլխուն վրայ դառնե-
լու համար մարդ քիչ մը գուշակ ըլլալու պէտք
կը զգայ :

Քիչ մըն ալ գիմագիտութեան վրայ կը խո-
սուի եւ ահա ամենայն ինչ կը վերջանայ : Բայց նե-
րեցեք, որ գիտե՛լ տանք թէ չափազանց չփութ
առաւանակ է այս մասին մէջ բացատրութիւններն

որոնք ճակատին, աչքին, քթին, շրթունքին, ակ-
ուններուն եւ ծնօտին կը արուին :

Մտածենք օտարական հոս աւարտած կրնայինք
համարել, եթէ այս մասին յաջորդող վիճակա-
գրական տեղեկութիւններու հատուածին մէջ
կարդ մը շահեկան եւ հետաքրքրական մասերու
հանդիպած ըլլայինք : Այդ նոր եւ շահեկան մա-
սերէն գլխաւորներէն մէկն է Բարբառատիւնն եւեթ-
ղեցականի մը պատրաստած “Առաւելուած Բն-
կաւորականութեան Ժողովը”-ն, Հայոց հատուածը, որ
անցեալ տարուան Օրացոյցին մէջ գտնուած ցանկին
տարբեր ձեւով մէկ կրկնութիւնն է :

Բայց հարկ է բռնել որոշ կերպով, թէ այս
տարւան անէն աւելի կ’ընտան եւ անհատական է,
քան թէ անհատալ տարւան որ Ժիւնիսէ եւ գիրքմ-
բանիւ վիճակ մ’ունենէ :

Սովէ զատ փափաքելի է հասկնալ թէ երբ
վերջ պիտի գտնէ այս “օրնոր, ցանկ նորդի գրու-
թիւնը” : Անցեալէն այս տարի ցանկին մէջ դարձեալ
փոփոխութիւն կայ, դարձեալ տարբերութիւններ
թէեւ պատրաստողը մի եւ նոյն անձն է : Գլխաւո-
րաբար անցեալ տարւանի այս տարւանէ ունեցած
տարբերութիւնները հետեւեալ թուականներուն
վրայ կը կայանան :

	1900ի Օրացոյց	1901ի Օրացոյց
Ս. Աւրեւելք	82—95	82—97
Մուշէ	96—126	98—128
Հաշէ	127—154	129—154
Տրգաւ Ա. Ոթմեց	741—767	741—764
Տրգաւ Բ. Գոսաւաւորքի	767—770	764—768
Սեւ Բաւանքի	770—778	768—776
Եայրի Երգաւորաւքի	778—791	775—788
Սեւ Բաւանքի Ա. Դրեւեցի	791—793	788—790
Յօգաւ Դրեւեցի	793—793	790—791
Սողմուր Դաւանքի	793—794	791—792
Կեղեղ Ա. Եղորդեղ	794—796	792—795
Յօգեղ Բ. Կարծի	797—807	795—806
Դաւիթ Բ. Կակաղեղի	807—833	806—833
Սեւ Բաւանքի Գ. Սեւանքի	970—972	968—971

Եւ այլ մանր մանր տարբերութիւններ թե-
րեւ որոնք մեր աչքէն սարգած կրնան ըլլալ :

Այս տարբերութիւնները մեր զարմանքը կը
հրաւիրեն : Երբ բոլոր եկեղեցիները իրենց վերջնա-
կան գաւազանագիրքն ունին, որ այլ եւս չեն փո-
փոխեր, երբ նոյն իսկ անոր սխալներ ունենալը հաւ-
տատուի, մեր գեւ նոյն իսկ ցանկին անկի վրայ
համաձայնուած չէ գէթաբարբար : Բարձրատիւնն
եկեղեցականով մեր մէջ մասն նորմալու է, մին է
Արտագեան աթոռով Առաքելական յաջորդու-
թիւնն որ ապագայունիւ ձեւը, վասնից այդ ձեւը
շատ ճիշդ եւ ուղիղ տրամաբանութեան մ’արդիւնք
չէ, որչափ որ ալ եկեղեցւոյն առաքելականու-
թիւնը կասկածի տակ ձգողներուն պատասխանելու
գիւրծութիւնն այլ :

Անուրանալի կերպով ճշմարիտ է եւ անհեր-
քելի թէ մեր բնագաւառը Առաքելական այցելու-
թիւն վայելան է՝ նոյն իսկ Գործը Առաքելացի
որդարեալ մէկ հատուածին համաձայն, որուն
ճշգրտմէ Եղեղի եպ. Գուրեանի կը պարտիր : Այս
այսպէս ըլլալէն յետոյ մենք բոլորովն աւելորդ կը
գտնենք աթոռին միւսական շնորհով Առաքել
թուրքի գլխաւորութիւնը փաստարանել, երբ որ-

եւեւ ապացոյց չունինք նոյն բանը հաստատող։ Բարձրաստիճան եկեղեցականը թերեւս իր քննադատներուն պատասխանելու համար անուղղակի զեպողք Ս. Ղեւոնդեանին անունը յիշելէ յետոյ կ'աւելցնէ թէ « յաջորդին անունը յիշատակաց մէջ չկայ եւ որովհետեւ որեւէ չէ գանալան աթոռոց հայրապետներով մէկ յաջորդութիւն կազմել, լուսադպին է համառօտ միջոցի մը համար յիշատակները կորած եւ անունները մեզ հասած ըսելը բացի գիտել կու տանք թէ գանալան աթոռներու հայրապետներու անունով մէկ աթոռի յաջորդութիւն կազմելը՝ որչափ որ ուղիղ չէ նոյնքան եւ աւելի ալ ուղիղ չէ միեւնոյն աթոռին յաջորդութիւն մը ցոյց տալու համար բռնազբօսիկ մերձեցումներ եւ հաւանականութեան վրայ հիմնեալ ենթադրութիւններ մէջ բերելը։

Այսպէս օրինակի համար Ս. Մեհրուստի համար գրուած է « Կը յիշուի Հայոց եպիսկոպոս յամեն 254 եւ միայն Արտազան առաքելական աթոռոյն կրնայ պատկանել այս անունը, հառաւիթք իբր 30 տարի պաշտօնավարած է, 230—260 իր յաջորդներն գարձեալ անձանօթ կը մնան համառօտ միջոց մը »։ Մենք պատճառ մը չենք տեսներ Մեհրուստի միայն Արտազան աթոռոյն պատկանելու եւ ասոր համար որեւէ զորաւոր փաստ չունինք, վասն զի Առաքելական յաջորդութեամբ իշխող աթոռ մին ալ ունինք, այն է Սիւնեաց աթոռը. եւ պատճառ մը չկայ ենթադրելու թէ՛ անոր յաջորդներէն չըլլայ Ս. Մեհրուստի, վասն զի միայն պատմութեան մէջ իբր Հայոց եպիսկոպոս յիշուած ըլլալը բաւական չէ զինքն աթոռի մը յաւելող նշանակելու։ Մանաւանդ պատճառ մին ալ ունինք բնդ-հայկականից զայն մերժելու, վասն զի նախ քան լուսադպինը եղած մտին ամենէն զգուստր աղբիւրներէն մէկը կազմող հին ձեռագիր դրքէ մը գտնուած երեք հատ թերթիքը — որոնք Հայոց 22թ (779) թուականին գրուած են Արտազու Զաքարիա գէտին ձեռքով ընդօրինակուելով Յիշատակարանէ մը, որ գրուած էր Ղ.Բ.Թուականին՝ Յովհաննէս անուն անձէ մը եւ Սիւնեաց եպ. Ստեփանոս Տարօնցիէն կամ Սիւնցիէն հեղինակուած եւ կամ թարգմանուած ձեռագրի մը շատ գծաւորութեամբ միայն իր հետաքրքրութիւնը գոհացնելու անձնութեամբ, այնքան կարեւոր եւ նշանակելի այս երեք պաշտիկ փորձերն բերք չեն յիշեալու Ս. Մեհրուստի մը։

Ասիկա անհասարկ զգուստր պատճառ մըն է որ տարակուսելի մնայ ուղղակի յաջորդութեան մը ինչ իբրը՝ Արտազան աթոռով։ Ըստ իս՝ ինչպէս որովք անգամ առիթ ունեցած եմ կրեցելու, դարձեալ կը կրեմ, թէ ուղիղ չէ միայն մէկ աթոռի մը գոյութիւնը ընդունիլ՝ անոր նախապատուութիւն տալով միայն, վասն զի միեւնոյն փամբանակ

1 Այս կարեւոր յիշատակարանն առաջին անգամ երեւան հանդէս է « Սեբեղհատ շարժակութիւն Առաքելական Ուղեգրութեան Զայ. Ս. Եկեղեցւոյ, վերաբրով անաստ-բարգիւր յօդուանները գրողը Էմիլիանի պաշտօնավարութիւն մէջ (Ս. տարի 1868) »։ Ըստ Ս. Մալխասեանի (սույն Սերե-թի պատմութիւնը եւ Ս. Սարգիսի 1899 էջ 58) այդ յօդուանները գրողն է Գեոր. Վահրամ եպ. Մանկունի։

երկու աթոռ. ունեցած ենք, երկուքն ալ հաւասարապէս Առաքելական, երկուքն ալ միեւնոյն աստիճանաւ կարեւոր։

Մանաւանդ որ այս օրան հայրապետական ձեռնադրութեան կարգին երբեք պիտի չլինէր այս Սիւնեաց եւ Արտազան աթոռներու միանգամայն գոյութիւնն երբ բացարձակ եւ անհերքելի աս ճշմարտութիւնն ընդառնէր թէ Գրիգոր Լուսաւորէշ երբեք յարաբերութիւն չէ ունեցած այդ հին երկու աթոռներուն հետ, այլ ձեռնադրուած է ուրիշ Առաքելահաստատ աթոռէ մը։

Թաղէտի յաջորդած են ի կեստարիա հետ-զհետէ՝

- 41—65. Թեոփիլոս Անտիոքացի,
- 65—78. Երուսանդ Գամբաց Նահանգէն,
- 78—109. Սիւրբիմոս Կեսարիոյ Նահանգէն.
- 109—122. Միհրեան կամ Միհրան Եգիպտացի,
- 122—149. Ագրիկոս Սերաստացի,
- 149—151. Վառսիս,
- 151—161. Վահան,
- 161—193. Աղբիւրնոս,
- 193—218. Միհրուստի,
- 218—227. Պիտանոս,
- 227—237. Աղբիւրնոս,
- 237—249. Աղբիւրնոս,
- 249—277. Պալմիրէանոս կամ Փալմիրիանոս,
- 277—292. Աղբիւրնոս,
- 292 Ղեւոնդիոս, որով ձեռնադրուեցաւ. մեր Լուսաւորիշը Գրիգորիոս, որ ճառգամբ ըստ ամենայն հաւանականութեան Յոյն էր։

Գալով Լուսաւորիշ յաջորդներուն կարգ մը քննադատելի կէտեր կը պարսնակի Բարձրաստիճան եկեղեցականին ցանկը մասնաւորապէս Փառնէի անմիջական յաջորդներէն սկսեալ։ Բարձրաստիճան եկեղեցականն իր կազմած ցանկը հոս ի Պոլիս 1900 ի Օրացոյցի մէջ հրատարակելէ յառաջ Էջմիածնայ պաշտօնավարութիւն մէջ (1899 թ. ԺԲ.) հրատարակել տուած էր։ Այն հրատարակութեան մէջ խմբաւորութիւնն իր կողմանէ ծանօթութիւն մ'աւելցուցած է, որով կը յայտնէր, թէ մեծագոյն մասամբ ձեռք բերուած արդիւնքը դրեթէ նոյնն է մինչեւ հիմայ կատարուած նորագոյն խուզարկութեանց ելքին հետ, միայն միշտ յիշեցնելով թէ պատմականորէն բոլորովին ճիշդ եւ հաստատ թիւերն են, այլ մերձաւոր թուականներ։

Ասիկա զատ նոյն հանգիսին մէջ ցոյց կը տրուին կարգ մը սխալներ որոնց զգուստրն եւ նկատուին է Փառնէի Ա. Աշտիշտեցւոյ (348—352) յաջորդ ուղղակի ներսէն մեծը նշանակուած ըլլալը, մինչ-դեռ Փառնոստ Բիւզանդացի Նաթողիճոս եղած ցոյց կուտայ Շահայ անուն մէկը՝ Աղբիւրնոսի ցեղէն եւ անիկա ստղծ ընդունելու որեւէ պատճառ չկայ մանաւանդ որ ըստ նոյն գիտողութեան Յովիմոս կայսեր (363—364) Կեսարիայէն գրուած թերթի մը մէջ յիշուած է Հայոց Իսահակէն եպիսկոպոս մը, ամենայն հաւանականութեամբ նոյն այս Շահայը։ Ասիկա կը հետեւի որ ներսէնի կամօրհնութիւնը

1 Տես Հ. Գեղեցի. Փառնոստ Բիւզանդ կամ Լայ. եկեղեցւոյ սկզբնաւորութիւնը՝ Թրգմ. Պեղեկի 1896 եր. 42։

364էն առաջ դնել կարելի չէ, եւ ասոր ալ գլխաւոր ապացոյցը կը հանդիսանայ նաեւ սա պարագան, որ Պատաստի պատմագրութեան եւ այլոց վկայութեան համաձայն, Ներսէս ձեռնագրուած է կեսաւրիոյ Եւսեբիոս Եպիսկոպոսէն, որ նոյն աթոռը բարեբարցած է 362ին: Այսքան զորաւոր կապեր իւրելու համար չենք կարծեր թէ աւելի զորաւոր պատճառներ ունեցած ըլլա՞ր Բարձրապատիճան եկեղեցականն եւ որ սակայն այս տարի կը կրկնէ նոյն բանն առանց որ եւ է տարբերութեան:

Հասակ, Սահակ, Գուսիկ եւ Զոնաիկ անուններու միացումը քննարկ կրնանք համարել եթէ քաջաշուք չըսենք: Հասակ տեղակալութիւնն ալ բրած չէ եւ չենք գիտեր ինչն. այս բառերով ցոյց կը տրուի: Ընդհակառակը շատ մը պատմաւորներ կան զմեզ համոզող թէ բոլորովին տարբեր կարգը պէտք է այս մասին համար եւ տարբեր շարք մը վասն զի անկասկած կերպով այս ժամանակներու վատահիւր աղբիւրը միայն Փաւստոս Բիւզանդը կրնայ հանդիսանալ:

Բարձրապատիճան եկեղեցականին կարգն այսպէս է.

Փառէն Ա.	(348—352)
Հասակ (իր տեղակալ).	(352—353)
Ներսէս Ա.	(353—359)
Զոնաիկ (իր տեղակալ).	(359—363)
Ներսէս Ա. վերտոին	(363—373)
Հասակ	(373—377)
Ջաւէն	(377—381)
Ապարակէս	(381—386)
Սահակ պարթէս	(387)

Մինչդեռ պատմութիւնն եւ արտաքին պարագայները ցոյց կու տան թէ Փաւստոս որչափ իրաւացի կերպով կը դատաւարգէ զանոնք այսպէս.

Փառէն Ա.	(348—352)
Հասակ	(352—364)
Ներսէս	(364—373)
Գուսիկ Բ.	(373—377)
Ջաւէն	(377—380)
Հասակ	(380—382)
Ապարակէս	(382—390)
Սահակ	(390)

Այս ստորդ եւ վաւերական աղբիւրներէ յետոյ ինչոյն աւելի եւս կը կնճառուի եւ մէկիկ մէկիկ քննութեան առնելու դժուարութիւններ կ'ունենա՞ր գիմնալը: Բայց գործն արդէն ինքնին կը ցուցնէ թէ Բարձրապատիճան եկեղեցականն աշխատած է եւ մեծ խնայք տարած թուականները ճշդելու եւ որոնք թերեւս վերջնական չեն եւ որոնցմով հիմայ այնչափ զբաղել չ'արժէր. վասն զի անցալէն այս տարի փոխուած են եւ հաստանակաւաբար առաւելակային եւս պիտի փոփոխուին: Եթէ ձեռագիր յիշատակարաններ շատ անգամ նոր կաթողիկոսներ յետոսին հանած են, անոնք շատ վատահիւր չեն, վասն զի շատ անգամ գաւազանադրերու մէջ դրողքը քանհամար խառնուած է. երբեմն միւսակից Եպր. կաթողիկոս յիշուած են եւ երբեմն ալ փափաքողներն այնպէս ցոյց տրուած են գտնաւորութիւններ հանած են իւրզարդութեամբ առջեւ, որոնք կամ անգամ նոր բան մը գտած ըլլալով կը մտաւորաբար ինքնին յիշուած են, եւ Միւրքիսիոյ Վրուստեան: Պարզապէս ասոնք առաւելաւոր են եւ ոչ ուրիշ բան, ուստի ասոնք յիշատակութեան իսկ աւելորդ էր (արդէն վերջէն յիշուած չէ) եւ վասն զի եթէ ասոնք յիշել պէտք ըլլա՞ր անտաւորայն պէտք էր յիշել նաեւ Վեհապետան Գեորգ Արքեպ. ք. ր 1864—5 թուականներուն Մատթէոս կաթողիկոսի կենդանութեան ատեն Արքայատանի առաջնորդն ըլլալով կաթողիկոս օժնուելու կ'աշխատէր քանի որ վեհապետարնուր. օժանդակութեամբ (անոնց մէկն էր Մարտիրոս Վր. Սմբատեան) Արքայապետ Ս. Ստեփանոսի վանքին մէջ մեր առաքելական աթոռին ծագումն Արքայապետ ըլլալն եւ կաթողիկոսութեան հոն ըլլալն ինքնին վայելուչ տեսնելով. բայց Մատթէոս կաթողիկոսի մահը արգելք եղած է այս խորհրդին գործադրութեան, վասն զի պետական կարգադրութեամբ՝ Սինոդին նախանշում է տեղապահ ըլլալով՝ բոլոր ուսումը աշխատէր է, որ ինքն ընտրուի. բայց չէ յաշտողը՝ հոգ չէ, ընտրելու նորէն Գեորգ անունով է, ըսելով ինք զինքը կը միւսիթարէ:

Այս հատուածէն զատ՝ Հասական եւ վիճակաւորական տեղեկութեանց մէջ նշատից Գեորգ Արք. հոն արդէն Բարձրապատիճան եկեղեցականին ցանկն աւելորդ խնդրութեամբ ալ հանդիպած է, կարգ մը մասնաւոր, հակաթու, ինքնընտրի, առաւելաւոր են բաւարարող կաթողիկոսներու յիշատակութեամբ: Երբեմն Աթոռակիցները նշանակուած են, որոնք պարզապէս ի կենդանութեան կաթողիկոսի միայն կաթողիկոս ըլլալու յանձնըն ունին, եւ երբեմն ուղղակի օրինաւորներու շարքն անցած են իրենց նախորդին կենդանութեամբ ժամանակ ընտրուած են օժնուած կաթողիկոսներ: Ասոնք վերջինն է 1831ին Յովհաննէս կարբեցի, որ Եփրեմ կաթողիկոսի կենդանութեան ատեն կաթողիկոս եղած է եւ սակայն կաթողիկոս չէ համարուած Բարձրապատիճան եկեղեցականին:

Սահակ Ահաթի թէ եւ օժնու չէ առած բայց օրինաւոր աթոռակալ կրնար սեպուիլ եւ շարքին մէջ, անցնել վասն զի 5 տարի իբր կաթողիկոս ծանցուած է եւ աւանց օժնու առնուլ կարենալը՝ վախճանած է: Բայց ասով հանգերձ ալն առաւելաւոր՝ ըլլայ ընտրելու եւ հաստատուելու, չի կրնար կաթողիկոս համարուիլ առանց օժանդ եւ պաշտօն վարելու, ինչպէս են Յովսէփ Արքութեան, Ներսէս Վարժապետեան, եւ Միւրքիսիոյ Վրուստեան: Պարզապէս ասոնք առաւելաւոր են եւ ոչ ուրիշ բան, ուստի ասոնք յիշատակութեան իսկ աւելորդ էր (արդէն վերջէն յիշուած չէ) եւ վասն զի եթէ ասոնք յիշել պէտք ըլլա՞ր անտաւորայն պէտք էր յիշել նաեւ Վեհապետան Գեորգ Արքեպ. ք. ր 1864—5 թուականներուն Մատթէոս կաթողիկոսի կենդանութեան ատեն Արքայատանի առաջնորդն ըլլալով կաթողիկոս օժնուելու կ'աշխատէր քանի որ վեհապետարնուր. օժանդակութեամբ (անոնց մէկն էր Մարտիրոս Վր. Սմբատեան) Արքայապետ Ս. Ստեփանոսի վանքին մէջ մեր առաքելական աթոռին ծագումն Արքայապետ ըլլալն եւ կաթողիկոսութեան հոն ըլլալն ինքնին վայելուչ տեսնելով. բայց Մատթէոս կաթողիկոսի մահը արգելք եղած է այս խորհրդին գործադրութեան, վասն զի պետական կարգադրութեամբ՝ Սինոդին նախանշում է տեղապահ ըլլալով՝ բոլոր ուսումը աշխատէր է, որ ինքն ընտրուի. բայց չէ յաշտողը՝ հոգ չէ, ընտրելու նորէն Գեորգ անունով է, ըսելով ինք զինքը կը միւսիթարէ:

Այս հատուածէն զատ՝ Հասական եւ վիճակաւորական տեղեկութեանց մէջ նշատից Գեորգ Արք. հոն արդէն Բարձրապատիճան եկեղեցականին ցանկն աւելորդ խնդրութեամբ ալ հանդիպած է, կարգ մը մասնաւոր, հակաթու, ինքնընտրի, առաւելաւոր են բաւարարող կաթողիկոսներու յիշատակութեամբ: Երբեմն Աթոռակիցները նշանակուած են, որոնք պարզապէս ի կենդանութեան կաթողիկոսի միայն կաթողիկոս ըլլալու յանձնըն ունին, եւ երբեմն ուղղակի օրինաւորներու շարքն անցած են իրենց նախորդին կենդանութեամբ ժամանակ ընտրուած են օժնուած կաթողիկոսներ: Ասոնք վերջինն է 1831ին Յովհաննէս կարբեցի, որ Եփրեմ կաթողիկոսի կենդանութեան ատեն կաթողիկոս եղած է եւ սակայն կաթողիկոս չէ համարուած Բարձրապատիճան եկեղեցականին:

Գործին մարդկութեան որ աստիճան ինչապէս գործ մ'ըլլայ արդէն շատերն ըսած են մեր այս քննութեան մէջ երեւցած ըլլալուն վերաբեր զայն կրկնել աւելորդ է համարիմ: Միայն թէ, ես պիտի բարեմարտեմ որ ընդարձակ Օրացոյցին յաշտողներն ալ առաջինները փնտաւելու վիճակին չենթարկին զմեզ եւ ասով չընտան նաեւ Եփրեմիւրի Արք. հաստատութեան Հասական:

Գործին մէջ ընդհանուր դատաւարութիւնը մասնաւոր գովեստով արժանի է եւ շատ խորհրդով գործադրուած: Լեզուն աւելորդ է բռն, թէ մա-

բուր եւ խնամեալ աշխարհաբար մըն է, որ՝ որեւէ քննադատութիւն չի վերջնեմ, կը մնայ գործին զեղարուեստական տեսակեալը, որ տպագրութեան տեսակետով թէեւ լաւագոյն բայց պատկերներու մասին շատ յաջող չէ:

Քանի որ խօսքը պատկերներու մասին է, ըսենք թէ պատկերներու այն ամբողջութիւնը, որ գործն է դէպք եւ յանդէպ կ'ընթակին, ազնիվ մտածելով գործածուած չեն: Հիւանդանոցի դասապետ մասերը ներկայացնող այնքա՞վ պատկերները պէտք էր հասարակար ամփոփել Հիւանդանոցի բաժնին մէջ եւ ոչ թէ հանգրիպած տեղը գնել, ինչպէս եղած է հիմայ:

* * *

Հոս խօսքը վերջացնելէ յետոյ — ինչպէս բոլորէ՞ քանի անգամ՝ որ պատեհութիւն ունեցանք — դարձեալ կը կրկնենք թէ գործը պատուաբեր, աշխատուած, խնամեալ եւ օգտակար գիրք մըն է որ կ'արժէր այսքան երկար քննութեան մը բովենի անցնել: Միայն թէ գծախառնար աւելի անոր թերութիւններովը զբաղելու ստիպուեցանք, քան թէ առուելութիւններովը, որոնց ներքոյն արդէն կանխապէս հիտուած էր, եւ թէ մէկիկ մէկիկ երեսան հանելը շատ պիտի երկարէր թերեւս:

ԱՐԵՎԱ Ս. ԱՂՕՅԱԾԵՆՍ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՑՈՎ

(Պատասխան «Բանասերի» հրատարակել ա. Բասմաշեանին)

Աստուածաշնորհ պարգեւներից մէկն էլ այն է, որ մարդս միեւնոյն ձեռքով եւ քանդել եւ շինել գիտէ. հինը՝ նորով, սխալը՝ ճշմարտով փոխարինել՝ աճա՛յ աս պրանչելի երեւոյթի վերայ է հիմնւած զարգացած ազգերի ամբողջ կուլտուրան: Կարիք կայ արդեօք յիշեցնելու, որ նոյն ոգին ապրում է եւ անհայտ կիտուրէն մէջ, հանապազ նոր զարկ տալով մարդկային մտքին: Բայց զաւօք քննադատութիւնն իբրեւ կիտուրէն կազմում է մեզանում միայն ըստ քիչերի բախտաւոր օժիտն. երեւոյթիս հիմնաւոր պատճառն հայ քննադատի ոչ միայն ազիտուութեան, այլ եւ նորա սխալ շարժառիթի մէջ է որոնելու, որով զինւած նա յանդգնում է հրապարակական հանդէս գալ. այլ կերպ ասած՝ նորա մէջ խօսում է ոչ թէ ճշմարտութեան սէրն, այլ անձնական զգացմունքն, որին խաղաղք է նա դառնում: Նոյնն արձանագրելու է եւ՝ «Բանասերի» հրատարակիչ պ. Բասմաշեանի նկատմամբ, որ վերջերս անշարժ փորձեր

է անում իւր հրատարակչական եւ գիտական (?) գործունեութիւնն իւր բաժանորդների առջեւ գովելու: Ինչպէս սովորաբար յատուկ է «փորք» կամ սահմանափակ մարդկան, պարոնը չէ պատկառում իւր ամագիրը յարձակման զենք դարձնելու այնպիսի ազգային թերթերի դէմ, որոնք իրանց բեղմնաւոր գործունեութեամբ աստանակ տարիներէ ի վեր ամբողջ հայ գիտական աշխարհի համակրանքն են վայելած:

Իւր «մի քանի խորհրդածութիւններում հայ նախարարութեանց նագման մասին, իմ յօդածին առթիւ նոյն խնդրի վերաբերմամբ («Բանասեր, Յունիս, Թիւ 6) յարգելի պարոնն ամեն ճիգ թափել է «մի բան» գրելու, լինի դա մոլորութիւն, յուսալով մանել ազգային անամահների տաճարը: Աղէիւ պարոնն շտապում է յիշեցնել, որ նոյն եւ նման խնդիրներ «Նորան եւս մեծապէս զբաղեցուցած են» եւ իբրեւ ապացոյց ակնարկում է մի ինչ որ թղթակցութեան վերայ 1897 թ. (օրը եւ ժամը մոռացել է յիշել). օրինակելով խոհեմութիւն . . .

Պարոնի արած «գիտողութիւններն» եւ ինչ ինչ «ազգութիւններն», յօդածին առթիւ ուշադրութեան բնաւ չէին արժանանայ, եթէ նոցա գլխաւոր նպատակը չլինէր՝ մոլորութեան մէջ պահել «Բանասերի» կարդացողներին նորա հրատարակիչ անբաւ եւ անսխալ գիտութեան մասին. այս կարծիքն փարատելու համար ստիպւած եմ կէտ առ կէտ պատասխանել:

«. Թէ «Ռշտունիք շատ հեռի է Rusa անւան հետ», որպէս եւ՝ ներմանթունիք գծուար թէ նոյն լինի Erimena-ի հետ» այս երկու նկատողութիւնն էլ պարոնը թողնում է առանց բացատրութեան, հիմնելով իւր լոկ՝ «հաճոյքի» վերայ: Կը կրկնեմ, որ «Ռշտունիք» անւան արմատն Ruš է եղած («տ» յետոյ է աւելացել), որ անպայման մեր ժողովրդական «Առլին» (սասուրական Urša) անւան հետ կապ ունի: Նրմանթունիք» եւ Erimena եւ ոչ մի «գծուարութիւն» չեն ներկայացնում նոցա համամտութիւն:

Ք. Հուր-ը երկրի անունն սխալ է կարդացել պարոնն. պէտք է լինի Հուր-ու-ու-է:

Գ. Միանգամայն սխալ է պնդել, որ սասուրական բառերն «միայն սասուրեանի միջոցով» Հայերը փոխ են առած. այնպիսի բառեր, ինչպէս kunukku = կնիք, kammahu = կմախ-ք,

¹ (ՏԻՍ՝ Sebuliz, VI, 8, XXXVIII, 6. Journal Asiatique T. IX).